

Wpływ aparatu państwowego na obsadę stanowisk kościelnych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w latach 1945-1964

Governmental influence over appointments to church posts in Evangelical Church of the Augsburg Confession in Poland (1945-1964)

Streszczenie: Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce Ludowej był jednym z nielicznych kościołów, w stosunku do których utrzymana została, jedynie nowelizowana, regulacja przedwojenna. Z tej też przyczyny Kościół ten nie musiał prowadzić negocjacji z władzami wyznaniowymi w celu uregulowania swojego bytu prawnego. Niedługo po II wojnie światowej, w roku 1947, Kościół ten uzyskał stabilną pozycję prawną w postaci dekretu znowelizowanego ustawą. Komunistyczne prawo akceptowało osobowość prawną nie tylko Kościoła jako całości, ale również diecezji i parafii, co znacznie upraszczało jego funkcjonowanie. Kościół Ewangelicko-Augsburski zmagał się jednak z różnymi barierami i komplikacjami. Przedwojenny dekret, gwarantujący temu Kościołowi pomoc państwa i wielość przywilejów, mimo że z prawnego punktu widzenia był aktem obowiązującym, to w dużej mierze jego przepisy nie były stosowane, a prawo komunistyczne dawało organom władzy wyznaniowej szereg narzędzi zezwalających na ingerencję w jego sprawy wewnętrzne. W artykule poruszona zostaje kwestia, w jakim zakresie organy władzy państwowej ingerowały w obsadę stanowisk kościelnych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w latach 1945-1964.

Słowa kluczowe: komunizm, Konsystorz, Kościół Ewangelicko-Augsburski, mniejszości wyznaniowe, polityka wyznaniowa, Polska Ludowa, Synod.

Abstract: The Evangelical Church of the Augsburg Confession during the era of People's Republic of Poland was one of the few churches functioning on the basis of prewar regulations, which were only amended. For this reason, the Church did not have to conduct negotiations with the state authorities in order to regulate its legal existence. Shortly after the Second World War, in 1947, the Church obtained a stable legal position in the form of a decree, which was later amended by statute. The communist law accepted the legal personality not only of the Church as a whole, but also of dioceses and parishes, which greatly simplified its functioning. However, the Church struggled with various barriers and restrictions. The pre-war decree, which guaranteed state aid for Church and a variety of privileges, was at the same time still binding and not applicable, and the communist law gave the state authorities a number of tools allowing them to interfere with internal affairs of the Church. The article discusses the extent to which the state authorities interfered in the appointments to church posts in period between 1945 and 1959.

Keywords: communism, the Consistory, Evangelical Church of the Augsburg Confession in Poland, religious minorities, religious policies, People's Republic of Poland, the Synod.

Wprowadzenie

Okres Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej był czasem trudnym nie tylko dla Kościoła rzymskokatolickiego, ale także dla mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych. Do 1952 r. w Polsce Ludowej obowiązywały przedwojenne przepisy wyznaniowe konstytucji marcowej z dnia 17 marca 1921 r.¹, gwarantujące Kościołowi rzymskokatolickiemu naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań, natomiast uznanym związkom wyznaniowym osobowość prawną. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 r.² zapewniała obywatelom wolność sumienia i wyznania, wprowadzała zasadę rozdziału kościoła od państwa, a także gwarantowała kościołom i związkom wyznaniowym swobodę pełnienia funkcji religijnych. Omówienia wymaga zatem kwestia, czy owa regulacja i gwarancje z niej wynikające dla nierzymskokatolickich kościołów i związków wyznaniowych były respektowane przez ówczesne władze oraz w jakim zakresie organy władzy ingerowały w działalność wspólnot religijnych. Kwestia ta zostanie omówiona na przykładzie wpływu aparatu państwowego na obsadę stanowisk kościelnych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w latach 1945-1964.

1. Sytuacja prawna Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego po II wojnie światowej

Zanim zostanie przedstawiona sytuacja prawna Kościoła³ w okresie Polski Ludowej, należy wspomnieć krótko o jego sytuacji w latach 1918-1939. Konstytucja marcowa z 1921 r. gwarantowała Kościołowi rzymskokatolickiemu naczelne stanowisko wśród równouprawnionych wyznań, natomiast uznane przez państwo kościoły mniejszościowe, na gruncie art. 113 konstytucji miały prawo urządzania publicznych i zbiorowych nabożeństw, samodzielnego prowadzenia spraw wewnętrznych, posiadania, nabywania, zarządzania i rozporządzania majątkiem ruchomym i nieruchomym, o ile działały w granicach prawa. Wymogiem dla uregulowania stosunku państwa do tych wspólnot był, zgodnie art. 115 konstytucji, tryb ustawowy poprzedzony porozumieniem się z prawnymi reprezentacjami wspólnot religijnych. Kościół Ewangelicko-Augsburski na takie uznanie czekał 15 lat od chwili wejścia w życie konstytucji marcowej i był w sumie jednym z niewielu związków wyznaniowych, który takie uznanie uzyskał. Sytuacja prawna tego Kościoła uregulowana została na mocy dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej

¹ Dz. U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267 ze zm.

² Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232 ze zm.

³ Za każdym razem, gdy w artykule mowa jest o „Kościele” bez jego bliższego określenia, słowo to ma odniesienie do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej.

(dalej zwany dekretem)⁴. Art. 1 ust. 3 dekretu stanowił ponadto, iż „Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej tworzy wraz z dekretem niniejszym podstawę prawną organizacji tego Kościoła”. Uzupełnienie dekretu wraz z Zasadniczym Prawem Wewnętrznym stanowił Regulamin obrad Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 grudnia 1937 r.⁵ Art. 18 ust. 1 dekretu definiował funkcję Synodu jako „naczelną władzę, powołaną do uchwalania wewnętrznych praw kościelnych, jak również do rozstrzygania w sprawach ogólnych Kościoła”.

Art. 10 dekretu przewidywał uznanie osobowości prawnej Kościoła nie tylko jako całości, ale także jego diecezji, parafii i filiałów. Regulacje te nie uległy zmianie w okresie Polski Ludowej. Ponadto art. 1 ust. 1 dekretu gwarantował Kościołowi autonomię. W myśl art. 3 ust. 1 w skład Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego wchodziły parafie tego Kościoła znajdujące się na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej oraz Bracia Morawscy, czyli Hernhuci. Natomiast art. 3 ust. 2 stanowił, że Kościół ten tworzyły wszystkie osoby wyznania ewangelicko-luterskiego, mieszkające na terytorium Polski i należące do jednej z parafii Kościoła. Zgodnie z art. 17 dekretu funkcja Biskupa Kościoła pełniona była dożywotnio⁶, a przed jej objęciem zobowiązany był on złożyć przysięgę wierności na ręce Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. Dekret przewidywał również wsparcie finansowe państwa dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w postaci dotacji ustalanych corocznie w budżecie państwa⁷.

Dekret z 1936 r. obowiązywał aż do wejścia w życie ustawy z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁸, a w okresie Polski Ludowej dwukrotnie go nowelizowano⁹. Pierwszej nowelizacji dokonano dekretem z dnia 19 września 1946 r. o zmianie

⁴ Dz. U. z 1936 r. Nr 88, poz. 613. Uprawnienie do wydania dekretu w sprawie ustalenia relacji państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej Prezydent uzyskał na podstawie ustawy z dnia 2 lipca 1936 r. o upoważnieniu Prezydenta Rzeczypospolitej do wydawania dekretów (Dz. U. z 1936 r. Nr 51, poz. 363).

⁵ Regulamin obrad Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego z dnia 13 sierpnia 1919 r. (Dz. Urz. KEA z 1938 r. Nr 1, poz. 2), [w:] *Ewangelickie Prawo Kościelne 1918-2018. Zbiór tekstów prawnych Kościołów ewangelickich w Polsce*, red. M. Hintz, M. Hucal, Warszawa 2018, s. 389-395.

⁶ Art. 17 ust. 1 dekretu: „Biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej sprawuje kierownictwo duchowne tegoż Kościoła. Reprezentuje on Kościół Ewangelicko-Augsburski w Rzeczypospolitej Polskiej wobec władz państwowych oraz wobec innych wyznań i wybierany jest dożywotnio. Biskup jest zarazem dożywotnio Prezesem Synodu i Prezesem Konsystorza”.

⁷ K. Krzysztofek, *Położenie prawne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, [w:] *Kościół Ewangelicko-Augsburski w relacjach z państwem. Aspekty ustrojowo-prawne*, red. M. Hucal, A. Filak, Warszawa 2018, s. 132. Zgodnie z art. 16 dekretu, dotacje miały obejmować wydatki osobowe i miały opiewać na kwotę nie niższą niż 240 000 zł rocznie, zaś na wydatki rzeczowe kwota ta nie mogła być niższa niż od 57 000 zł rocznie.

⁸ Tj. Dz. U. z 2015 r. poz. 43.

⁹ R. Madziara, *Organizacja Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Ziemiach Odzyskanych w pierwszych latach po II wojnie światowej. Zarys problemu*, [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, red. J. Kłaczko, Toruń 2009, s. 254.

dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r.¹⁰ Był to wynik starań Konsystorza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego czynionych po wyparciu z Polski okupanta niemieckiego, a jeszcze przed zakończeniem wojny¹¹. Regulacja ta w art. 1 ust. 1 i 4 oraz w art. 2 rozszerzała obowiązywanie dekretu Prezydenta RP z 25 listopada 1936 r. na teren całego państwa (podobnie zresztą jak jej następczyni z 1947 r.)¹². Z uwagi jednak na brak zatwierdzenia dekretu przez Sejm¹³ rozpoczęły się prace nad ustawą zmieniającą dekret Prezydenta z 1936 r. regulujący status Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. W rezultacie Sejm przyjął nowelizację dekretu z 1936 r. w dniu 4 lipca 1947 r.¹⁴, zastępując tym samym dekret z 1946 r. W treści niniejszego artykułu należy wspomnieć przede wszystkim o dwóch kwestiach, które ta ustawa regulowała. Po pierwsze – ze względu na to, iż nowelizując dekret z 1936 r., uchylono również jego nowelizację z 1946 r. – odniosła się analogicznie do zagadnienia połączenia w ramach Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego parafii tego Kościoła oraz parafii, gmin i zborów luterskich i augsburskich należących do Kościołów Ewangelicko-Unijnych, jak też Kościoła Staroluterskiego i Ewangelickiego Kościoła Augsburskiego i Helweckiego wyznania oraz Hernhutów, czyli Braci Morawskich. Poza tym ustawa rozciągnęła obowiązywanie dekretu na obszar górnośląskiej części województwa śląskiego. Po drugie, celem ustawy było uregulowanie sytuacji majątkowej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego¹⁵.

¹⁰ Dz. U. z 1946 r. Nr 54, poz. 304. Na skutek dekretu nowelizującego uległy zjednoczeniu parafie staroluterskie i ewangelicko-luterskie przynależące do Kościoła Unijnego na Ziemiach Zachodnich i Unijnego na Górnym Śląsku oraz Ewangelickiego Kościoła Augsburskiego i Helweckiego wyznania, i odtąd miały stanowić jedność z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim.

¹¹ T.J. Zieliński, *Prace Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku nad stanem prawnym Kościołów protestanckich*, [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, red. J. Kłaczek, Toruń 2009, s. 347.

¹² Warto wspomnieć, że nowelizacje z 19 września 1946 r. oraz z 4 lipca 1947 r. objęły swym zasięgiem teren całego państwa wraz z Ziemiami Odzyskanymi. Do czasu nowelizacji na Ziemiach Odzyskanych obowiązywały zalecenia Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Administracyjny Dolnego Śląska, Wydziału Społeczno-Politycznego we Wrocławiu; zob. szerzej R. Madziara, *op. cit.*, s. 255.

¹³ T.J. Zieliński, *op. cit.*, s. 349. Komisja bowiem, jak czytamy w jej sprawozdaniu, „nie przyjęła omawianego dekretu i postanowiła zwrócić się do Rządu o opracowanie w jak najkrótszym czasie projektu nowego dekretu oraz przesłanie powyższego Komisji do rozpatrzenia”. Należy stwierdzić, że ocena dokonana przez komisję sejmową była trafna i służyła wypracowaniu aktu prawnego, który bardziej precyzyjnie normowałby poddaną mu materię. Na jedenastym posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego 17 kwietnia 1947 r. ogłoszono zawiadomienie o wycofaniu przez Rząd przedłożonego Sejmowi dekretu z 1946 r.”

¹⁴ Dz. U. z 1947 r. Nr 52, poz. 272.

¹⁵ K. Krzysztofek, *op. cit.*, s. 133-134. O przejęciu na własność Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego majątku ruchomego i nieruchomego parafii, gmin i zborów luterskich i augsburskich należących do Kościołów Ewangelicko-Unijnych oraz Kościoła Staroluterskiego i Ewangelickiego Kościoła Augsburskiego i Helweckiego wyznania, a także Hernhutów, który w dniu 31 października 1946 r. znajdował się w posiadaniu tego Kościoła, stanowił art. 2 ustawy z 1947 r. Pozostała część majątku zgodnie z brzmieniem ustawy miała przejść na własność Skarbu Państwa. Z tego majątku Rada Ministrów miała wydzielić w drodze uchwały poszczególne obiekty i przekazać je w całości lub części związkom religijnym oraz instytucjom prawa publicznego albo na własność, albo w zarząd i użytkowanie. Artykuł ten

Choć dekret z 1936 r. wprowadzał wiele uprawnień Kościoła, których część wymagała podjęcia współpracy ze strony państwa, a nowelizacje z 1946 i 1947 r. formalnie ich nie uchylały, to w praktyce dekret w tym aspekcie nie był stosowany. Dotyczyło to w szczególności przepisów dotyczących obowiązku pomocy państwa przy wykonywaniu niektórych postanowień i wyroków władz kościelnych (*brachium saeculare*), przywilejów duchownych pozbawionych wolności, obowiązkowego nauczania religii w szkołach utrzymywanych w całości lub części przez państwo lub samorządy, opieki duszpasterskiej w wojsku czy świętowania świąt religijnych innych niż te ustawowo uznane przez państwo¹⁶.

Co jednak najistotniejsze, dekret z 1936 r. stanowił możliwość szerokiego ingerowania przez władze wyznaniowe Polski Ludowej w sprawy wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i to zarówno w odniesieniu do obsadzania stanowisk kościelnych (np. wybór Biskupa zgodnie z art. 17 ust. 2 dekretu wymagał porozumienia z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego), jak i tworzenia struktury terytorialnej w Polsce (np. tworzenie nowych diecezji, parafii i filiałów-zborów), wymagające wsparcia finansowego ze strony Skarbu Państwa w myśl art. 22 ust. 1 dekretu było uzależnione od uprzedniej zgody Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego działającego w porozumieniu z Ministrami Skarbu i Spraw Wewnętrznych. Stąd też, w momencie wydania dekretu z dnia 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych¹⁷, Kościół Ewangelicko-Augsburski, przyzwyczajony do tego, że władza świecka w Polsce ingerowała w jego sprawy wewnętrzne, nie protestował tak, jak to czynił chociażby Kościół rzymskokatolicki¹⁸.

2. Wpływ aparatu państwowego na obsadę stanowisk kościelnych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim

Niezwłocznie po zakończeniu działań wojennych, bo jeszcze w 1945 r., Kościół Ewangelicko-Augsburski zaczął starania o powrót do stabilnego funkcjonowania¹⁹.

nie znajdował zastosowania na obszarze Ziem Odzyskanych oraz byłego Wolnego Miasta Gdańska. Uregulowanie sytuacji majątkowej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na terenie Ziem Odzyskanych nastąpiło dopiero ustawą z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na obszarze Ziem Zachodnich i Północnych (Dz. U. z 1971 r. Nr 16, poz. 156 ze zm.).

¹⁶ Art. 7 dekretu z 1936 r. przewidywał, że „Święta Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego: Wielki Piątek, Dzień Pokuty (Popielec) i Święto Reformacji (31 października) korzystają w stosunku do osób tego wyznania z ochrony prawa na zasadach ogólnych. Młodzież szkolna, należąca do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, w święta ta wolna jest od zajęć”; *Ewangelickie Prawo...*, s. 361.

¹⁷ Dz. U. z 1953 r. Nr 10, poz. 32.

¹⁸ M. Krawczyk, *Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2013, nr 97, *passim*.

¹⁹ J. Kłaczek, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*, Toruń 2010, s. 25. Należy pamiętać również o tym, że Kościół Ewangelicko-Augsburski w wyniku wojny i okupacji utracił duży odsetek swych wyznawców. Na skutek wydarzeń związanych z przejściem frontu, ucieczki części

Już w styczniu 1945 r. duchowni tego Kościoła z wiceprezesem przedwojennego Konsystorza, Maksymilianem Rudowskim powołali w Częstochowie Tymczasowy Konsystorz, uznany przez Ministerstwo Administracji Publicznej. Następnie w czerwcu 1945 r. Konferencja duchownych ewangelicko-augsburskich wybrała skład Konsystorza oraz zastępcę biskupa, prof. Jana Szerudę, co Ministerstwo Administracji Publicznej przyjęło do wiadomości²⁰. Wybór ten nastąpił na podstawie przedwojennego Zasadniczego Prawa Wewnętrznego Kościoła z 1936 r. uznane przez władze państwowe w postaci rozporządzenia Rady Ministrów wydanego w dniu 17 grudnia 1936 r.²¹ Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego obowiązywało nadal mimo nowelizacji dekretu Prezydenta z 1936 r. regulującego położenie prawne tego Kościoła²². Dopiero na przełomie lat 40. i 50. XX w. strona kościelna rozpoczęła prace nad zmianą tego aktu, zwłaszcza jego części trzeciej poświęconej najwyższym organom władzy kościelnej²³. Ustanowiony w 1950 r. Urząd do Spraw Wyznań²⁴ domagał się ograniczenia władzy Biskupa lub wprowadzenia osoby świeckiej na stanowisko prezesa Konsystorza lub Synodu, uzależniając tym samym zatwierdzenie zmian od uwzględnienia swoich postulatów²⁵. W maju 1952 r. Urząd do Spraw Wyznań zatwierdził Zasadnicze Prawo Wewnętrzne w uzgodnionej wersji i po wprowadzeniu postulowanych zmian²⁶. Zmiany te wykluczyły Biskupa ze składu Konsystorza, który od tej chwili przestał być Prezesem Synodu. W ostateczności

wiernych oraz powojennymi aktami bezprawia i przemocy sporo parafii ewangelicko-augsburskich w głębi kraju przestało istnieć.

²⁰ *Ibidem*, s. 26-28.

²¹ Dz. U. z 1936 r. Nr 94, poz. 659.

²² J. Szczepankiewicz-Battek, *Ewangelicyzm na Śląsku współcześnie*, [w:] *Protestantyzm i sztuka protestancka Dolnego Śląska*, red. K. Mazurski, Wrocław 2005, s. 31-33; R. Madziara, *op. cit.*, s. 260. „Na Pomorzu Zachodnim na mocy uchwały Konsystorza Kościoła z dnia 3 stycznia 1946 r. jego pełnomocnikiem został Stefan Trojanowski, skierowany do Szczecina m.in. dzięki wnioskowi ks. Zygmunta Michelisa, który apelował o zabezpieczenie możliwości rozwijania tam polskiego życia ewangelickiego, zwłaszcza, że w Szczecinie żyli nadal niemieccy ewangelicy”.

²³ Zasadnicze Prawo Wewnętrzne z 1936 r. podzielone było na trzy działy poprzedzone części ogólną. Dział I regulował kwestie dotyczące parafii ewangelicko-augsburskich, proboszcza i jego pomocników oraz określał zasady działania Rady kościelnej, Zebrania parafialnego i Komitetu parafialnego. Dział II poświęcono zagadnieniom związanym z działalnością diecezji ewangelicko-augsburskich, zaś dział III Jednocie Ewangelicko-Augsburskiej w Rzeczypospolitej Polskiej.

²⁴ Dz. U. z 1950 r. Nr 19, poz. 156 ze zm.

²⁵ T. Gajowniczek, *Stosunek władzy państwowej do Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce Ludowej 1944-1956*, „Nurt SVD” 2017, t. 2, s. 322-335. Oprócz nowo powołanego Urzędu do Spraw Wyznań działalność Kościołów i związków wyznaniowych na szczeblu centralnym nadzorowały także: Ministerstwo Oświaty i Wychowania, Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Rolnictwa, Ministerstwo Budownictwa, Ministerstwo Kultury i Sztuki, Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz rzecz jasna – resort bezpieczeństwa (bądź spraw wewnętrznych) i Komitet Centralny PZPR.

²⁶ *Ibidem*, s. 330. Już w pierwszym roku swego funkcjonowania Urząd do Spraw Wyznań zajmował się uregulowaniem spraw organizacyjnych Kościołów, jak np. wyborem głowy Kościoła prawosławnego oraz ustanowieniem parafii na ziemiach odzyskanych, szczególnie tam, gdzie życie religijne przejawiało tendencję „rozszerzania się” (np. województwo wrocławskie i olsztyńskie). W Kościele Ewangelicko-Augsburskim Urząd ten rozgrywał kandydatów na wakujące stanowisko biskupa.

prezesem Konsystorza zostawała osoba świecka, a prezesem Synodu – duchowny. Poprzez nowelizację powołano dotąd nieistniejący organ, a mianowicie Naczelną Radę Kościoła, z Biskupem Kościoła jako przewodniczącym²⁷. Ze względu na pojawiające się zastrzeżenia co do procedury uchwalenia nowego Zasadniczego Prawa Wewnętrznego strona kościelna przystąpiła do prac nad kolejną nowelizacją, która ostatecznie miała miejsce w 1964 r.²⁸

Przy omawianiu wpływu aparatu władzy na obsadę stanowisk kościelnych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim należy przypomnieć o tym, iż dekret z 19 września 1946 r. oraz ustawa z 4 lipca 1947 r. przyjmowały zapisy dekretu z 1936 r., dopasowując je do potrzeb aktualnego ustroju. Ustawa z 1947 r. niewiele merytorycznie różniła się od dekretu ogłoszonego rok wcześniej, a jej zapisy nie dotyczyły spraw majątkowych na Ziemiach Odzyskanych.

Ogromny wpływ na funkcjonowanie Konsystorza miało uchwalenie w dniu 18 listopada 1951 r. pierwszego, powojennego Zasadniczego Prawa Wewnętrznego Kościoła²⁹, które uchwalono podczas trzeciej części Synodu. Wówczas na urząd biskupa wybrano ks. Karola Kotulę³⁰. Przepisy te władza komunistyczna zaakceptowała 13 maja 1952 r. Wówczas w życie weszła także Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 9 marca 1952 r.³¹ oraz regulaminy Konsystorza, diecezjalny, parafialny, przepisy dyscyplinarne oraz Bratniej Pomocy im. Gustawa Adolfa³². Zasadnicze Prawo Wewnętrzne na najwyższym szczeblu zarządzania Kościołem wprowadziło Naczelną Radę Kościoła, która składała się z Biskupa, Prezesa i Wiceprezesa Synodu, Prezesa i Wiceprezesa Konsystorza, przedstawiciela Rady Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego, trzech duchownych oraz czterech świeckich delegatów, wybranych przez Synod. Zgodnie z § 70 Zasadniczego Prawa Wewnętrznego zwierzchnią władzą Kościoła w przerwach między sesjami Synodu była Naczelna Rada Kościoła, która była wówczas powoływana w sprawach niecierpiących zwłoki i rozstrzygała we wszystkich sprawach wchodzących w zakres kompetencji Synodu oraz przekazanych jej przez Synod. Zapis ten dawał Naczelnej Radzie Kościoła niebagatelne kompetencje i znacząco ograniczał zakres władzy administracyjnej Konsystorza.

Na większą uwagę zasługuje również sytuacja Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na terenach Ziemi Zachodnich. Na tym terenie sytuacja tego Kościoła była trudniejsza ze względu na konieczność utworzenia administracji kościelnej od

²⁷ J. Kłaczek, *Wpływ aparatu państwowego na obsadę naczelnych władz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 1945-1951*, [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu. Zbiór studiów*, red. J. Kłaczek, Toruń 2009, s. 223.

²⁸ K. Krzysztofek, *op. cit.*, s. 138.

²⁹ *Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 18 listopada 1951 r. z późn. zm.*, [w:] *Ewangelickie Prawo...*, s. 424-427.

³⁰ J. Kłaczek, *Kościół...*, s. 48.

³¹ *Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 9 marca 1952 r.*, [w:] *Ewangelickie Prawo...*, s. 428-437.

³² J. Kłaczek, *Kościół...*, s. 49; *Ewangelickie Prawo...*, s. 437-474.

podstaw. W dniu 31 lipca 1945 r. na pełnomocnika Konsystorza Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP wybrano ks. seniora Jana Niemczyka, by w imieniu Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, wraz z ks. Karolem Jadowszczokiem, rozpoczął organizowanie polskich parafii ewangelickich na tych terenach. W tych miejscowościach, gdzie osiedlała się ludność ewangelicka z Polski centralnej, Warszawy, Lwowa i Śląska Cieszyńskiego, zakładano nowe placówki, które tworzyły tzw. okręgi duszpasterskie, składające się z kilkunastu zborów. Należy mieć na uwadze, że do lat 50. XX w. formalnie diecezji wrocławskiej jeszcze nie było, a parafia w Szczecinie podlegała pod jurysdykcję Diecezji Wielkopolskiej³³. Ks. dr Wiktor Niemczyk piastował jednocześnie urząd referenta do spraw Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w zarządzie miejskim Wrocławia³⁴.

Z uwagi na to, że władze nie widziały żadnej różnicy między rdzennymi Niemcami a ludnością ewangelicką polskiego pochodzenia, działalność ks. dr. Wiktora Niemczyka spotkała się z dużą niechęcią. Skutkiem takiej postawy władz była ciągła groźba wysiedlenia za Odrę. Jedynym kryterium odróżnienia Polaka od Niemca było posługiwanie się językiem polskim³⁵. Na trudne położenie duchowieństwa ewangelickiego na tych obszarach wpływał fakt odprawiania przez nich nabożeństw dla niemieckich wiernych. Natomiast cała ludność ewangelicka swoje trudne położenie zawdzięczała nie tylko stosunkowi władz do nich, ale również samej ludności polskiej. Warto wspomnieć, za J. Koredczkiem, iż z powyższej sytuacji korzystał „niekiedy Kościół katolicki, przejmując wiele poewangelickich obiektów sakralnych, otrzymując je bądź to legalnie, bądź też w drodze faktycznego uznania tego przez władze”³⁶:

„Kościół ewangelicko-augsburskie, jako majątek prawnie uznanego w prawie polskim wyznania, stoi pod ochroną art. 113 Konstytucji z 1921 r., a działalność tego kościoła oparta jest na prawnej podstawie wynikającej z dekretu Prezydenta RP z 25 listopada 1935 r. [...] – Kościół ewangelicki jako osoba prawna prawa publicznego nie był nigdy majątkiem poniemieckim ani w rozumieniu ustawy z 6 maja 1945 r. ani też dekretu z 8 marca 1946 r. [...] W tym stanie rzeczy stwierdzić należy, że odebranie Kościoła ewangelickiego w Dolnym Brzegu i przekazanie go kościołowi katolickiemu wykracza poza kompetencje Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego, albowiem dysponowanie mieniem kościelnym podlega wyłącznie administracji organów kościelnych do tego powołanych”³⁷. (*sic!*)

Kościół ewangelickie zajmowane były także przez tzw. czynniki urzędowe. Pełnomocnik Konsystorza ks. dr Wiktor Niemczyk w takiej sprawie pisał do Starosty Powiatowego Oławskiego:

³³ J. Szczepankiewicz-Battek, *loc. cit.*

³⁴ J. Koredczuk, *Polityka państwa wobec kościołów na Dolnym Śląsku w latach 1945-1956*, „Przeгляд Prawa Wyznaniowego” 2019, t. 11, s. 125.

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem*, s. 126.

³⁷ AP Wr, sygn. akt VI/663, pismo Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego we Wrocławiu do Urzędu Pełnomocnika Rządu na okręg Dolnego Śląska z dnia 13 lipca 1946 r., k. 25.

„1) Według sprawozdania ks. pastora dra Marcina Seiferta został Kościół Ewangelicki w Oławie zajęty przez czynniki urzędowe, wobec czego uniemożliwione zostało korzystanie z niego przez dotychczasowego prawnego właściciela, którym jest Kościół Ewangelicki, dla celów odprawiania służby bożej. [...]

2) Analogiczny fakt zajęcia zaszedł także w odniesieniu do będącego własnością Kościoła Ewangelickiego w Oławie domu leżącego przy ulicy Ogrodowej (*Gartenstrasse*), znanego pod nazwą «Lutherhaus», a przeznaczonego obecnie na cele oświatowe jako tzw. «Dom Kultury». [...]

Odnośnie zajęcia tego domu jako własności kościelnej zajmuję stanowisko analogiczne, jak w sprawie kościoła, tzn. uważam, że zajęcie go w żadnej mierze nie przesądza sprawy prawa własności i z chwilą wejścia w życie zapowiedzianego przez Ministerstwo Administracji Publicznej w Warszawie Dekretu Rady Ministrów o mieniu Kościoła Ewangelickiego na ziemiach zachodnich wystąpię do odpowiednich czynników o wyjaśnienie sprawy tytułu własności tego obiektu”³⁸.

Polityka władz komunistycznych wobec kościołów ewangelickich nie była jednolita, gdyż zdecydowanie negatywny charakter przyjęła wobec kościołów unijnych, natomiast bardziej tolerancyjny wobec Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, czego jednym z przejawów było omówione wyżej zatwierdzenie w marcu 1945 r. przez władze państwowe Tymczasowego Konsystorza tego Kościoła jako jego zwierzchniej władzy, i tym samym wyrażenie zgody na jego działalność na terenie całego kraju. Następnie władze państwowe zatwierdziły w dniu 10 lipca 1945 r.³⁹ wybranego na zastępcę biskupa Kościoła ks. Jana Szerudę, który jednocześnie stanął na czele Tymczasowego Konsystorza aż do wybrania przez przyszły Synod nowego kierownictwa.

Mimo tych pozytywnych aspektów działalność Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, choć formalnie uznana i zatwierdzona przez władze, była jednocześnie cały czas ograniczana na różne sposoby. Jednym z najbardziej dotkliwych elementów takiej polityki było masowe przejmowanie świątyń i mienia tego Kościoła oraz prześladowania, aresztowania i pogromy na terenie całego kraju⁴⁰. Należy uznać, że walka z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim przyniosła efekty. W latach 40. XX w. i późniejszych Polskę opuściło wielu ewangelików narodowości polskiej⁴¹. Według danych kościelnych liczba ewangelików w Polsce wynosiła w 1939 r.

³⁸ AP Wr, sygn. akt VI/663, pismo pełnomocnika Konsystorza Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej na Dolny Śląsk do Jaśnie Wielmożnego (*sic!*) Starosty Powiatowego Oławskiego w Oławie z dnia 4 października 1945 r., k. 10.

³⁹ H. Czembor, *Ukształtowanie się naczelnych władz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce po II wojnie światowej*, „Rocznik Teologiczny” 1995, R. XXXVII, nr 2, s. 121-122.

⁴⁰ P. Kacprzak, *Działania organów administracji państwowej w akcji wysiedlania i wyjazdach ludności niemieckiej z Polski w 1945 r.*, „Studia Lubuskie” 2010, t. 6, s. 92-102.

⁴¹ P. Kacprzak, *Polityka władz polskich wobec ludności niemieckiej w okresie funkcjonowania Ministerstwa Ziem Odzyskanych*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3066, „Przegląd Prawa i Administracji” 2008, t. LXXVIII, s. 31-51.

około 900 000, a w 1949 r. spadła do 256 000, pomimo przyłączenia do Polski terenów o przeważającej większości ewangelickiej, jak np. Mazury⁴².

W roku 1951 na mocy porozumienia z Urzędem do Spraw Wyznań Kościoła Ewangelicko-Augsburski zaczął oficjalnie roztaczać opiekę nad niemieckimi ewangelikami, którzy zostali zgrupowani w tzw. zborach niepolskich, na terenie województw koszalińskiego, szczecińskiego i wrocławskiego⁴³. Zbory te nie stanowiły integralnej części Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, lecz podlegały bezpośrednio Biskupowi Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, będącemu pośrednikiem pomiędzy nimi a Urzędem do Spraw Wyznań. Opieka nad tymi zborami polegała przeważnie na delegowaniu do pracy w nich księży, ponieważ duchowni niemieccy opuścili te tereny lub zostali wysiedleni do Niemiec⁴⁴.

Istotą tego artykułu był jednak nadzór organów państwowych nad kierunkiem zmian organizacyjnych wewnątrz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Kontrola działalności tego Kościoła odbywała się głównie przez Urząd do Spraw Wyznań oraz Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego⁴⁵. Na początku lat 50. XX w. władze państwowe podjęły kroki zmierzające do pełnego ubezwłasnowolnienia i podporządkowania sobie chrześcijańskich kościołów mniejszościowych, w tym Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Kościół ten wykorzystywany był w celu przełamania izolacji Polski na arenie międzynarodowej, a także w polityce przeciwko Kościołowi Katolickiemu. Wprowadzając do władz Kościoła agenturę, uzyskały bezpośredni wpływ na jego działalność⁴⁶.

Jednym z pierwszych przejawów wpływu aparatu państwowego na obsadę stanowisk w Kościele Ewangelicko-Augsburskim było usunięcie dotychczasowego, tymczasowego zwierzchnika tego Kościoła, bp. Jana Szerudy przez Urząd do Spraw Wyznań, który postrzegał go jako przeciwnika nowego ustroju. Nie dopuszczono go w ogóle do kandydowania na urząd Biskupa Kościoła⁴⁷. W dniu 18 listopada 1951 r., na trzeciej sesji pierwszego wyłonionego po wojnie Synodu, urząd Biskupa Kościoła powierzony został ks. Karolowi Kotuli. Biskupowi w istocie pozostawiono tylko sprawy teologiczne, zaś sprawami administracyjnymi Kościoła zajął się popierany przez Urząd do Spraw Wyznań ks. Zygmunt Michelis oraz nowo utworzona Naczelna Rada Kościelna. Ks. Zygmunt Michelis, pełniący odtąd funkcję

⁴² H. Czembor, *op. cit.*, s. 108.

⁴³ K. Urban, *Zbory niemieckie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce 1948-1970. Wybór materiałów*, Kraków 2003, *passim*.

⁴⁴ R. Michalak, *Kwestia ewangelickich „zborów niepolskich” w latach 1945-1970*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2001, t. 16, nr 2, s. 7-30. Liczba niemieckiej ludności ewangelickiej na terenie Pomorza i Górnego Śląska w połowie lat 50. XX w. wynosiła 25 000-27 000. Do 1957 r. Na Pomorzu istniało 38 zborów niepolskich. Na Dolnym Śląsku ewangelicy niemieccy zgrupowani zostali w trzech okręgach, a mianowicie w wałbrzyskim (obejmującym 19 zborów), wrocławsko-świdnickim (obejmującym 10 zborów) oraz legnicko-jeleniogórskim (obejmującym 10 zborów).

⁴⁵ R. Michalak, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, Warszawa 2002, s. 34-42.

⁴⁶ R. Michalak, *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*, Zielona Góra 2014, s. 126.

⁴⁷ R. Michalak, *Kościoły protestanckie...*, s. 66-67.

Prezesa Synodu, otrzymał nieznaną dotąd prawu kościelnemu tytuł Biskupa Adiunkta. Skutkiem tego było znaczne osłabienie pozycji Biskupa Kościoła oraz Konsystorza. Konsystorzowi pozostawiono odtąd sprawy gospodarcze oraz finanse Kościoła. Ponadto Urząd do Spraw Wyznań zatwierdził w dniu 13 maja 1952 r. uchwały Synodu pierwszej kadencji oraz Konsystorza dokonujące zmian w rozdziałach I-III Zasadniczego Prawa Kościelnego⁴⁸.

Po roku 1956 władze komunistyczne zarówno w kraju, jak i poza nim starały się wykreować Polskę jako kraj tolerancyjny religijnie i równouprawniony wyznaniowo, stąd złagodziły dotychczasowe metody wpływania na Kościół Ewangelicko-Augsburski i inne kościoły, ale jednocześnie nie zrezygnowały z obranego wcześniej kursu. W 1959 r. ze względu na przekroczenie przez bp. Karola Kotulę wieku emerytalnego zdecydowały się na poparcie na stanowisko Biskupa Kościoła ks. Andrzeja Wantuły, profesora Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, który już w latach 50. XX w. znany był z lojalności wobec władz państwowych⁴⁹. Ks. prof. Andrzej Wantuła, obejmując urząd Biskupa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, był świadomy tego, że Kościół ten, by przetrwać, musi być kościołem polskim, a nie wciąż utożsamianym z Niemcami i stąd wykazywał nieustępliwą antyniemiecką postawę. Był zwolennikiem przedwojennej idei budowy „polskiego ewangelicyzmu” na bazie antyniemieckości opartej na państwie polskim. Idee te realizował, stojąc na czele Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 1959-1975⁵⁰.

W czasie kadencji bp. Andrzeja Wantuły uporządkowane zostały sprawy wewnętrzne Kościoła⁵¹, jednak na arenie krajowej, wbrew deklaracjom władz, Kościół Ewangelicko-Augsburski nie odzyskał swojego mienia przejętego po wojnie przez władze komunistyczne na rzecz Skarbu Państwa. Nie przekazano mu również nieruchomości należących do włączonych do niego parafii kościołów unijnych i innych, ani też zagarniętego wyposażenia wewnątrz kościołów i kaplic, przedmiotów liturgicznych czy dzieł sztuki⁵².

Zakres chronologiczny artykułu zamyka się na roku 1964, kiedy to miała miejsce kolejna zmiana Zasadniczego Prawa Wewnętrznego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Dnia 26 lipca 1965 r. Dyrektor Urzędu do Spraw Wyznań Aleksander Skarżyński uznał Zasadnicze Prawo Wewnętrzne uchwalone przez Synod Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w dniu 26 kwietnia 1964 r. wraz z poprawkami wniesionymi przez Naczelną Radę Kościelną pismem z dnia 17 listopada 1964 r. W piśmie uznającym zaznaczono wyraźnie, że z chwilą wejścia w życie nowego Zasadniczego Prawa Wewnętrznego traci moc zarówno Prawo z 1936 r.,

⁴⁸ J. Kłaczek, *Kościół...*, s. 51.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 72-73.

⁵⁰ D. Binemann-Zdanowicz, *Uregulowanie stanu prawnego nieruchomości Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w III RP*, Warszawa 2019, s. 62-63.

⁵¹ *Ibidem*, s. 68. Wprowadzono nowy śpiewnik, przetłumaczono z języków biblijnych tekst Pisma Świętego, zwany Biblią Warszawską, ujednotwiono liturgię, a w 1965 r. uchwalono nowe Zasadnicze Prawo Wewnętrzne.

⁵² *Ibidem*, s. 68-69.

jak i to z 1952 r., co oznaczało, że nowelizacja z 1952 r. nie zastępowała regulacji z 1936 r., ale równocześnie wskazuje na uznanie przez władze wyznaniowe tymczasowego Prawa Wewnętrzznego z roku 1952⁵³. Regulacją tą uporządkowano sytuację prawną w Kościele, zniesiono Naczelną Radę Kościoła oraz urząd Biskupa Adiunkta⁵⁴. Nowela ta obowiązywała wraz z przepisami szczególnymi, zawartymi w zbiorze z 1972 r., aż do 1991 r.⁵⁵

Zakończenie

Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce Ludowej był jednym z nielicznych kościołów, w stosunku do których utrzymana została, jedynie nowelizowana, regulacja przedwojenna. Z tej też przyczyny Kościół ten nie musiał prowadzić negocjacji z władzami wyznaniowymi w celu uregulowania swojego bytu prawnego. Niedługo po II wojnie światowej, w roku 1947 Kościół ten uzyskał stabilną pozycję prawną w postaci dekretu znowelizowanego ustawą. Na uwagę zasługuje również to, iż komunistyczne prawo akceptowało osobowość prawną nie tylko Kościoła jako całości, ale również diecezji i parafii, co znacznie upraszczało jego funkcjonowanie (taką sytuacją nie mógł się „pochwalić” chociażby największy w Polsce Kościół rzymskokatolicki, który przez cały okres Polski Ludowej miał nieuregulowaną kwestię osobowości prawnej⁵⁶). Kościół Ewangelicko-Augsburski zmagał się jednak z różnymi barierami i komplikacjami. Dekret z 1936 r., gwarantujący temu Kościołowi pomoc państwa i wielość przywilejów, mimo że z prawnego punktu widzenia był aktem obowiązującym, to w dużej mierze jego przepisy nie były stosowane. Prawo komunistyczne dawało organom władzy wyznaniowej szereg narzędzi zezwalających na ingerencję w sprawy wewnętrzne związków wyznaniowych. Nie oznacza to jednak, że organy te nie działały przeciwko prawu, w najlepszej sytuacji tak interpretując prawo, by odpowiadało ono oczekiwaniom Urzędu i Wydziałów do Spraw Wyznań.

Jeszcze w latach 1945-1947 państwo niechętnie wywiązywało się z zobowiązań wobec Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, które notabene wynikały z uregulowań prawnych nawiązujących do doby międzywojennej, ale z narzuconymi przez nową doktrynę polityczną zmianami⁵⁷.

⁵³ K. Krzysztofek, *op. cit.*, s. 138.

⁵⁴ Tytułu biskupa-adiunkta (*sic!*) zgodnie z postanowieniami § 9 Pragmatyki Służbowej z 1952 r. używał ks. Zygmunt Michelis, sprawując przez to faktyczną władzę administracyjną w Kościele. Był on również głównym twórcą przepisów wprowadzonych w życie w 1952 r., przez co zwane one były od jego nazwiska *lex michelis*.

⁵⁵ *Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 26 kwietnia 1964 r.*, [w:] *Ewangelickie Prawo...*, s. 474-492.

⁵⁶ Jedynie postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1963 r. (I CR 223/63) uznało osobowość prawną parafii, diecezji i seminariów duchownych Kościoła rzymskokatolickiego; <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/i-cr-223-63-postanowienie-sadu-najwyzszego-520098157> [dostęp 14.03.2020].

⁵⁷ R. Madziara, *op. cit.*, s. 262. „Władze, sterowane z Moskwy, prowadzące grę pozorowanej życzliwości, dążyły do osłabienia Kościoła, utrudniając działania mające na celu tworzenie wspólnot czy

Reasumując, po II wojnie światowej polski protestantyzm odrodził się w zdziękowanym stanie osobowym. Kościół Ewangelicko-Augsburski stał się następcą prawnym parafii, gmin i zborów luterskich i augsburskich należących do Kościołów Ewangelicko-Unijnych oraz Kościoła Staroluterskiego i Ewangelickiego Kościoła Augsburskiego i Helweckiego wyznania oraz Hernhutów, czyli Braci Morawskich. W istocie polski ewangelicyzm augsburski w Polsce Ludowej był w dużym stopniu uzależniony od władzy państwowej z uwagi na zapisy Dekretu z 1936 r. Co więcej, ustawa z 1947 r. niewiele różniła się od dekretu ogłoszonego rok wcześniej, a jej zapisy nie dotyczyły spraw majątkowych na Ziemiach Odzyskanych.

Bibliografia

Akty prawne

- Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267).
- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz. U. z 1952 r. Nr 33, poz. 232 ze zm).
- Ustawa z dnia 4 lipca 1947 r. w sprawie zmiany dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1947 r. Nr 52, poz. 272).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej (Dz. U. z 1950 r. Nr 19, poz. 156).
- Dekret z dnia 9 lutego 1953 r. o obsadzaniu duchownych stanowisk kościelnych (Dz. U. z 1953 r. Nr 10, poz. 32).
- Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz. U. z 1971 r. Nr 16, poz. 156).
- Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 43).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 grudnia 1936 r. o uznaniu Zasadniczego Prawa Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1936 r. Nr 94, poz. 659).
- Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 18 listopada 1951 r. z późn. zm., [w:] *Ewangelickie Prawo Kościelne 1918-2018. Zbiór tekstów prawnych Kościołów ewangelickich w Polsce*, red. M. Hintz, M. Hucał, Warszawa 2018.

przejmowanie budynków sakralnych. Urzędnicy wszystkich szczebli administracji, podobnie zresztą jak ludność cywilna, w wyniku niewiedzy stereotypowo utożsamiali ewangelików z Niemcami, utrudniali, a nawet uniemożliwiali funkcjonowanie poszczególnym parafiom”.

Pragmatyka Służbowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 9 marca 1952 r., [w:] *Ewangelickie Prawo Kościelne 1918-2018. Zbiór tekstów prawnych Kościołów ewangelickich w Polsce*, red. M. Hintz, M. Hucal, Warszawa 2018.

Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 26 kwietnia 1964 r., [w:] *Ewangelickie Prawo Kościelne 1918-2018. Zbiór tekstów prawnych Kościołów ewangelickich w Polsce*, red. M. Hintz, M. Hucal, Warszawa 2018.

Orzecznictwo

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 18 kwietnia 1963 r., sygn. akt I CR 223/63, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/i-cr-223-63-postanowienie-sadu-najwyzszego-520098157>.

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe we Wrocławiu

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. akt VI/663, pismo pełnomocnika Konsystorza Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej na Dolny Śląsk do Jaśnie Wielmożnego Starosty Powiatowego Oławskiego w Oławie z dnia 4 października 1945 r.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. akt VI/663, pismo Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego we Wrocławiu do Urzędu Pełnomocnika Rządu na okręg Dolnego Śląska z dnia 13 lipca 1946 r.

Literatura

Binemann-Zdanowicz D., *Uregulowanie stanu prawnego nieruchomości Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w III RP*, Warszawa 2019.

Czembor H., *Ukształtowanie się naczelných władz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce po II wojnie światowej*, „Rocznik Teologiczny” 1995, R. XXXVII, nr 2.

Ewangelickie Prawo Kościelne 1918-2018. Zbiór tekstów prawnych Kościołów ewangelickich w Polsce, red. M. Hintz, M. Hucal, Warszawa 2018.

Gajowniczek T., *Stosunek władzy państwowej do Kościołów i związków wyznaniowych w Polsce Ludowej 1944-1956*, „Nurt SVD” 2017, t. 2.

Kacprzak P., *Działania organów administracji państwowej w akcji wysiedlania i wyjazdach ludności niemieckiej z Polski w 1945 r.*, „Studia Lubuskie” 2010, t. 6.

Kacprzak P., *Polityka władz polskich wobec ludności niemieckiej w okresie funkcjonowania Ministerstwa Ziem Odzyskanych*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3066, „Przeгляд Prawa i Administracji” 2008, t. LXXVIII.

Kłaczek J., *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*, Toruń 2010.

- Kłaczek J., *Wpływ aparatu państwowego na obsadę naczelnych władz Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 1945-1951*, [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu. Zbiór studiów*, red. J. Kłaczek, Toruń 2009.
- Koredczuk J., *Polityka państwa wobec kościołów na Dolnym Śląsku w latach 1945-1956*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2019, t. 11.
- Krawczyk M., *Działalność Urzędu do Spraw Wyznań w zakresie tworzenia i obsady stanowisk kościelnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach. Seria: Administracja i Zarządzanie” 2013, nr 97.
- Krzysztofek K., *Położenie prawne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, [w:] *Kościół Ewangelicko-Augsburski w relacjach z państwem. Aspekty ustrojowo-prawne*, red. M. Hucal, A. Filak, Warszawa 2018.
- Madziara R., *Organizacja Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Ziemiach Odzyskanych w pierwszych latach po II wojnie światowej. Zarys problemu*, [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, red. J. Kłaczek, Toruń 2009.
- Michalak R., *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, Warszawa 2002.
- Michalak R., *Kwestia ewangelickich „zbiorów niepolitycznych” w latach 1945-1970*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2001, t. 16, nr 2.
- Michalak R., *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945-1989*, Zielona Góra 2014.
- Szczepankiewicz-Battek J., *Ewangelicyzm na Śląsku współcześnie*, [w:] *Protestantyzm i sztuka protestancka Dolnego Śląska*, red. K. Mazurski, Wrocław 2005.
- Urban K., *Zbory niemieckie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce 1948-1970. Wybór materiałów*, Kraków 2003.
- Zieliński T.J., *Prace Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku nad stanem prawnym Kościołów protestanckich*, [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, red. J. Kłaczek, Toruń 2009.

